

Globalni indeks okruženja za nezakonitu trgovinu

Izveštaj *Economist Intelligence Unit*

**SRBIJA, BOSNA I HERCEGOVINA
I CRNA GORA**

Naručilac

Sadržaj

Sadržaj	2
Izrazi zahvalnosti	3
Uvod	5
Kategorija 1: Državne politike	6
Kategorija 2: Ponuda i tražnja	9
Kategorija 3: Transparentnost i trgovina	11
Kategorija 4: Carinsko okruženje	13
Zaključak	15
Metodologija Indeksa	16
Pokrovitelji	20

Izrazi zahvalnosti

Globalni indeks okruženja za nezakonitu trgovinu zasnovan je na sličnom indeksu koji je 2016. godine osmislio i konstruisao Kris Klejg (Chris Clague). U ovom izdanju za 2018. godinu Indeks su ažurirali i dopunili Triša Sureš (Trisha Suresh), Andrej Frenklin (Andrei Franklin) i Majkl Frenk (Michael Frank), uz podršku Krisa Klejga. Autori ovog izveštaja su Andrej Frenklin i Kris Klejg, u delovima u kojima se on odnosi na nalaze za Srbiju, Bosnu i Hercegovinu i Crnu Goru, dok je Skot Alojzjus (Scott Aloysius) pružio istraživačku podršku. Urednik ovog izdanja je Hui Ći Jao (Hui Qi Yow).

Tokom istraživanja i konstruisanja Indeksa saradnici EIU intervjuisali su privrednike i stručnjake iz čitavog sveta, kojima ovim putem izražavamo zahvalnost na odvojenom vremenu i pruženim informacijama. U daljem tekstu navodimo njihova imena po abecednom redu prema nazivima institucija iz kojih dolaze.

- **Amalija Pavić**, zamenik izvršnog direktora, Američka privredna komora u Srbiji
- **Saša Randelović**, vanredni profesor i prodekan za finansije i međunarodne odnose, Ekonomski fakultet Univerziteta u Beogradu
- **Ivan Matić**, viši savetnik za carinska pitanja, Advokatska kancelarija Petošević

Globalnim indeksom okruženja za nezakonitu trgovinu ocenjuje se u kojoj meri privrede omogućavaju (odnosno sprečavaju) nezakonitu trgovinu kroz javne politike i inicijative za njeno suzbijanje. Indeks se sastoji od četiri glavne kategorije od kojih svaka sadrži više pokazatelja. Te četiri kategorije su državne politike, ponuda i tražnja, transparentnost i trgovina i carinsko okruženje. Ovaj izveštaj je usredsređen na ocene privreda Srbije, Bosne i Hercegovine i Crne Gore i ukazuje na to koje od ovih država čine najviše a koje ulažu najmanje napora u rešavanje ovog pitanja.

Uvod

Geografija, istorija i politička kultura (koju karakteriše visok nivo korupcije) utiču na postojanje brojnih problema za suzbijanje nezakonite trgovine u zemljama bivše Jugoslavije (kao i na Balkanu u celini). Kao prvo, Srbija leži na značajnom trgovinskom koridoru poznatom kao „Balkanska ruta“,¹ koju kriminalne grupe koriste za različite aktivnosti, između ostalog trgovinu ljudima i narkoticima poreklom iz Azije i Južne Amerike. Luke na obali Crne Gore se, slično tome, koriste kao tranzitne tačke za istovar i utovar nezakonite robe namenjene centralnoj i zapadnoj Evropi. Porozne granice Bosne i Hercegovine sa ovim dvema državama, kao i sa susednom Hrvatskom, pojednostavljaju tranzit iz istočne Evrope i sa Balkana ka zapadnoj Evropi. Ovu situaciju bi moglo da pogorša usvajanje sporazuma o viznoj liberalizaciji između Šengenskog prostora Evropske unije (EU) i Kosova (smeštenog u regionu koji Srbija smatra rizičnim za nezakonitu trgovinu), što se očekuje do kraja ove godine.^{2,3}

Sve ove probleme dodatno otežava povećani rizik od terorizma u regionu, za koji se smatra da je posledica raspada Jugoslavije tokom devedesetih godina 20. veka – u kom smislu dolazi do povećane islamske radikalizacije i priključivanja građana država i teritorija iz ovog regiona takozvanoj Islamskoj državi (IS) i njihovog odlaska u Siriju i Irak kao inostranih boraca.⁴ Etničke separatističke i verske ekstremističke grupe deluju u pojedinim južnim delovima Srbije i na Kosovu, čiju nezavisnost proglašenu 2008. godine Beograd ne priznaje. Svi ovi činiooci doveli su do povećanog finansiranja terorizma i, samim tim, i pranja novca. Složena i decentralizovana državna struktura Bosne i Hercegovine⁵ takođe se pokazala kao prepreka reformama. Na kraju, korupcija je rasprostranjena u sve tri analizirane države.

U ovom izveštaju razmatra se stanje okruženja za nezakonitu trgovinu u Bosni i Hercegovini, Srbiji i Crnoj Gori u skladu sa sve tri kategorije Indeksa: državnim politikama, ponudi i tražnji, transparentnosti i trgovini i carinskom okruženju. Situacija u ove tri zemlje biće upoređena sa stanjem na globalnom i regionalnom nivou, a ukazaće se i na pojedine detalje specifične za njih.

Globalnim indeksom okruženja za nezakonitu trgovinu ne meri se obim problema, već se omogućava bolje razumevanje osnovnih razloga iz kojih su pojedine države plodno tle za nezakonitu trgovinu ili je ne sprečavaju. Mada je teško oceniti razmeru ovog problema u novčanom smislu, jasno je da se radi o ogromnim iznosima, a postoji i saglasnost o potrebi za suzbijanjem nezakonite trgovine. Nadamo se da ćemo ovom studijom rasvetliti mogućnosti država da iskoriste mehanizme koji su im na raspolaganju da bi stvorile pravo okruženje za to.

¹ Prvobitna Balkanska ruta kroz Srbiju zvanično je zatvorena 2016. godine posle sporazuma između EU i Turske o zaustavljanju tokova izbeglica. Međutim, od tada je otvorena nova ruta kojom migranti ulaze u Bosnu i Hercegovinu iz Crne Gore i Srbije. Videti *The Irish Times*, 29. april 2018, <https://www.irishtimes.com/news/world/europe/bosnia-struggles-to-cope-with-migrants-as-balkan-route-takes-a-new-turn-1.3478200>

² <https://www.esiweb.org/pdf/White%20List%20Project%20Paper%20-%20Roadmap%20Kosovo.pdf>

³ <https://www.schengenvisa.info/kosovo-pm-visa-liberalization-by-the-end-of-the-year>

⁴ Saopštenje FATF-a, 23. februar 2018, <https://www.knowyourcountry.com/serbia1111>

⁵ Bosna i Hercegovina se sastoji od dva entiteta: Federacije Bosne i Hercegovine i Republike Srpske. Višenacionalna administrativna jedinica Distrikt Brčko je u formalnom smislu deo oba entiteta. Ovom državom upravlja tročlano predsedništvo a svakog člana bira jedan od tri konstitutivna naroda. Videti *The Guardian*, 8. oktobar 2014, <https://www.theguardian.com/news/datablog/2014/oct/08/bosnia-herzegovina-elections-the-worlds-most-complicated-system-of-government>

Kategorija 1: Državne politike

Ovom kategorijom Indeksa meri se postojanje javnih politika i pravnih rešenja namenjenih praćenju i sprečavanju nezakonite trgovine. Njome se ocenjuje broj međunarodnih konvencija o sprečavanju nezakonite trgovine (od ukupno 14) koje je jedna država zaključila, zatim njen stepen poštovanja odredbi o sprečavanju pranja novca Radne grupe za finansijske mere (*Financial Action Task Force*, FATF), dostupnost mera zaštite intelektualne svojine, pristup suzbijanju korupcije, mere za sprovođenje zakona, stepen međusobne saradnje državnih organa i stepen pripravnosti u pogledu računarske bezbednosti.

Kada je reč o državnoj politici, ocene za sve tri posmatrane države spadaju u srednji raspon od 50,0 do 70,0 bodova (od ukupno 100). Crna Gora je najbolje ocenjena, sa 59,3 boda (50. mesto na listi), ispred Srbije koja ima 53,6 (59. mesto) i Bosne i Hercegovine sa 52,3 boda (61. mesto). Svaka od ovih država ratifikovala je najviše 12 od ukupno 14 međunarodnih konvencija za sprečavanje nezakonite trgovine koje se prate u okviru Indeksa.⁶ Sve tri zemlje su usvojile propise kojima se državnim organima omogućava da sprovode tri posebne dokazne radnje u skladu sa smernicama Kancelarije Ujedinjenih nacija za pitanja droge i kriminala (UNODC) i Konvencijom Ujedinjenih nacija za borbu protiv korupcije (UNCAC), odnosno kontrolisane isporuke, tajni nadzor komunikacije elektronskim i drugim putem i prikrivene islednike (mada su u Bosni i Hercegovini ove radnje uređene Zakonom o krivičnom postupku Republike Srpske, čime se naglašava problem koji postavlja decentralisana struktura državnih organa u toj zemlji).

Ocene za postojanje državnih politika: Srbija, Crna Gora i Bosna i Hercegovina

Međusobna saradnja između državnih organa predstavlja još jedan značajan aspekt kategorije državnih politika. Sve tri zemlje su uvele mere kojima se osigurava redovna saradnja, što ih svrstava među 56 država obuhvaćenih Indeksom sa najvećim brojem bodova za taj pokazatelj. U Crnoj Gori Uprava carina i Zavod za intelektualnu svojinu održavaju redovne sastanke, a pri Upravi carina je 2009. godine formiran i Odsek za zaštitu prava intelektualne svojine i praćenje zabrana i ograničenja. Ova dva organa sastaju se i sa Tržišnom inspekcijom (zaduženom za istraživanje povreda prava intelektualne svojine) i sudovima (Privredni sud u Podgorici nadležan je za predmete prava intelektualne svojine za pravna lica i u njemu radi više sudija specijalizovanih za pravo intelektualne svojine, dok su osnovni sudovi u više drugih gradova nadležni za predmete u kojima su stranke fizička

⁶ Nijedna od ove tri države nije ratifikovala Izmenjenu Konvenciju Saveta Evrope i OECD-a o međusobnoj administrativnoj pomoći u poreskim poslovima; ni Srbija ni Crna Gora nisu ratifikovale Konvenciju UNIDROIT-a o ukradenim ili nezakonito izvezenim kulturnim dobrima. Bosna i Hercegovina nije ratifikovala Protokol Svetske zdravstvene organizacije o eliminaciji nezakonite trgovine duvanskim proizvodima.

lica).⁷ U Bosni i Hercegovini, Državna agencija za istrage i zaštitu (SIPA) je u skladu sa zakonom dužna da saraduje sa drugim institucijama. Druga pitanja koja nisu uređena zakonom regulišu se sporazumima između SIPA-e i drugih organa.

Prema rečima Amalije Pavić, zamenika izvršnog direktora Američke privredne komore u Srbiji, ova zemlja poseduje kvalitetan mehanizam za saradnju, odnosno Koordinacionu komisiju za inspekcijski nadzor, formiranu 2015. godine. Komisija, između ostalog, radi i na suzbijanju nezakonite trgovine kroz strožu kontrolu glavnih kanala kojima teče nezakonita roba. Međutim, sve izraženiji je problem nedostatka jasne nadležnosti za kontrolu nezakonite trgovine posredstvom interneta, kaže gospođa Pavić. Iako Tržišna inspekcija kontroliše najveći deo trgovine na internetu, nije jasno koji organ je zadužen za nadzor nad trgovinom regulisanom robom koja se prodaje preko interneta, poput lekova i hrane. Iako se već godinama planira koordinacija između različitih organa zaduženih za zaštitu prava intelektualne svojine, do toga još nije došlo; u poslednjih nekoliko godina institucije su čak nazadovale kada je reč o pojedinim oblastima poput softverske piraterije.⁸

U Srbiji je saradnja između državnih organa snažnija: Stalna koordinaciona grupa za nadzor nad sprovođenjem Nacionalne strategije za borbu protiv pranja novca i finansiranja terorizma formirana je 2015. godine. Nju čini 30 članova koji predstavljaju 19 državnih organa, uključujući Upravu carina i Upravu kriminalističke policije Ministarstva unutrašnjih poslova. Strategija obuhvata period od 2015. do 2019. godine i njeni ciljevi su unapređenje koordinacije i saradnje između nadležnih državnih organa, jačanje preventivnog i represivnog delovanja radi suzbijanja pranja novca i finansiranja terorizma i povećanje integriteta i kapaciteta nadležnih organa. Za sprovođenje ove strategije usvojen je Akcioni plan čiji ciljevi se odnose, između ostalog, na unapređenje saradnje na međunarodnom nivou, što održava značaj elementa inostranosti u krivičnim delima počinjenim u Srbiji. Pored toga, Zakonom o organizaciji i nadležnostima državnih organa u suzbijanju organizovanog kriminala, terorizma i korupcije, čija primena je počela 1. marta 2018. godine, jačaju se kapaciteti pravosuđa i policije u pogledu finansijske forenzike, povećava sposobnost Srbije da procesuirala dela organizovanog kriminala i korupcije, proširuje mogući obim angažovanja „udarnih grupa“ za rešavanje složenih dela privrednog kriminala i unapređuje međunarodna saradnja.⁹

Kao što je navedeno u uvodu, Bosna i Hercegovina, Srbija i Crna Gora suočavaju se sa sličnim problemima u pogledu korupcije, pokazatelja iz ove kategorije koji nosi najveći ponder. Sve tri države dobile su ocenu tri od mogućih pet prema internom pokazatelju korupcije EIU, što ih svrstava u donji deo tabele na nivou Indeksa u celini. Skoro svi sektori privrede u Bosni i Hercegovini suočeni su sa nekontrolisanom korupcijom, što je naročito slučaj sa javnim nabavkama. Davanje i primanje mita je takođe sveprisutno u uvoznim i izvoznim poslovima, a navodi se i da carinski postupak predstavlja opterećenje. Što je postupak carinjenja robe složeniji, to se više „tačkaka korupcije“ stvara. To je jedan od razloga iz kojih se u kategoriji carinskog okruženja veća ocena daje državama koje su značajnije automatizovale carinske postupke. Mada je Krivičnim zakonom kriminalizovano više vidova korupcije, poput davanja i primanja mita, ovaj propis se ne sprovodi delotvorno; prema nekim navodima, državni službenici se nekažnjeno bave koruptivnim radnjama.¹⁰

I u Srbiji, uprkos značajnom političkom podsticaju borbi protiv korupcije, sprovođenje zakona i krivično gonjenje učinilaca ovih dela u najvećoj meri je neuspešno, a prosečna ocena za ovu zemlju prema pokazatelju korupcije EIU veća je za više od jednog celog boda od prosečne vrednosti za

⁷ Izveštaj Evropske komisije o skriningu Crne Gore (poglavlje 7, pravo intelektualne svojine), 2013, dostupno na adresi https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/montenegro/screening_reports/screening_report_montenegro_ch07.pdf

⁸ Transformacija Poreske uprave, zadužene za kontrolu legalnosti softvera koji koriste pravna lica, počela je ukidanjem sporednih aktivnosti kao što je ova, a nadležna institucija koja bi je zamenila još uvek nije određena.

⁹ Među propisanim merama je imenovanje službenika za vezu neposredno zaduženih za održavanje kontakata sa drugim državnim organima u cilju bržeg protoka informacija i unapređenja saradnje.

¹⁰ Videti GAN Business anti-corruption portal, Bosna i Hercegovina, <https://www.business-anti-corruption.com/country-profiles/bosnia-herzegovina/>

Evropu.¹¹ Korupcija u Upravi carina Crne Gore smatra se značajnom preprekom izvozu, a korupcija na graničnim prelazima sa susednim zemljama se vidi tek kao manji problem za uvoz. Crna Gora je uvela pojednostavljene carinske propise te tako prekogranična trgovina oduzima manje vremena i stvara dvostruko manje troškova od regionalnog proseka, mada carinjenje i dalje predstavlja opterećenje, o čemu će više reči biti u daljem tekstu.¹²

U aprilu 2018. godine Srbija i Crna Gora su održale pregovore o saradnji na suzbijanju organizovanog kriminala¹³ koji su bili posvećeni unapređenju pravosudne i policijske saradnje i razmeni iskustava.¹⁴ Do ovih razgovora je došlo između ostalog i zato što obe države pregovaraju o pridruživanju EU, a taj proces može da posluži kao značajan motiv za pospešivanje dijaloga o nezakonitoj trgovini i reformama krivičnog pravosuđa u celini.

¹¹ Ocene se daju na skali od 0, odnosno veoma malo korupcije, do 4, odnosno sveprisutna korupcija. Prosek regiona je 1,78, a ocena za Srbiju je 3.

¹² GAN Business anti-corruption portal

¹³ Prema pokazatelju percepcije organizovanog kriminala iz Izveštaja o globalnoj konkurentnosti Svetskog ekonomskog foruma, Crna Gora je na 90. mestu, a Srbija na 107, od ukupno 137 država obuhvaćenih ovim istraživanjem za 2017 i 2018. godinu. Bosna i Hercegovina je na 111. mestu.

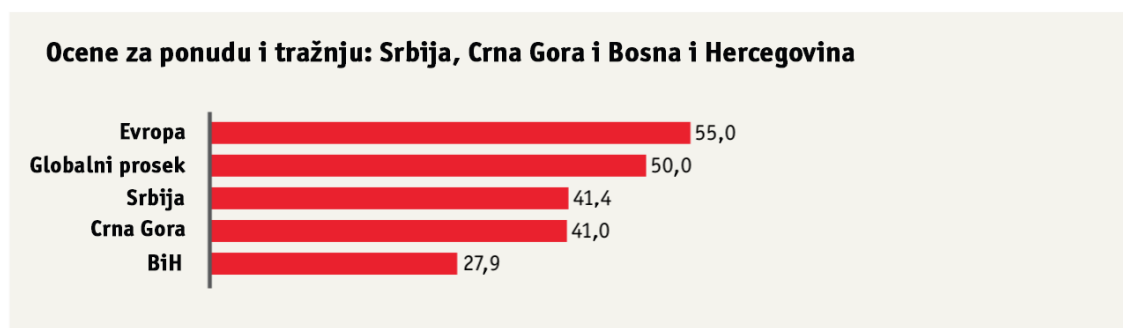
¹⁴ Independent Balkan News Agency (IBNA)

Kategorija 2: Ponuda i tražnja

U ovoj kategoriji meri se domaće okruženje koje podstiče ili sputava tražnju za nezakonitom robom i njenu ponudu, što obuhvata stope poreza i doprinosa za pravna lica, kvalitet državnih institucija, uređenje tržišta rada i percepciju troškova koje organizovani kriminalitet stvara privrednicima.

Sve tri države su u oblasti ponude i tražnje ostvarile najniže ocene. Bosna i Hercegovina je ocenjena naročito loše i na devetom je mestu od dna cele liste. Crna Gora je 19 mesta iznad nje, na 57. mestu, a Srbija plasirana bolje tek za jedno mesto, odnosno 56.

Geografski položaj Srbije na Balkanskoj ruti čini je ranjivom kao tranzitnu zemlju za krijumčarenje i nezakonitu trgovinu. Pretpostavlja se da „siva ekonomija“, odnosno nezakonita privredna aktivnost poput trgovine na sivom tržištu i rada „na crno“, čini oko 33,6% BDP-a Srbije, što još ozbiljnijim problemom čini široko rasprostranjeno korišćenje gotovog novca. Prema rečima Saše Randelovića, vanrednog profesora i prodekana za finansije i međunarodne odnose Ekonomskog fakulteta Univerziteta u Beogradu, razlog za to je nizak poreski moral, odnosno nizak stepen zadovoljstva javnim uslugama, što demotivše deluje na građane i čini da ne plaćaju poreze koji bi mogli da se iskoriste za unapređenje tih usluga.

Novac proistekao iz krivičnih dela, a naročito trgovine drogom, najčešće se pere kroz kupovinu nepokretnosti, skupih pokretnih dobara i ulaganje u hartije od vrednosti. To se često postiže zloupotrebom domaćih i inostranih (ofšor) pravnih lica i višestrukim elektronskim transferima novca. Prema navodima FATF-a, Srbija je suočena sa „strateškim nedostacima u oblasti suzbijanja pranja novca“. FATF smatra da je Kosovo i region u njegovoj neposrednoj blizini osetljiv na šverc i nezakonitu trgovinu, a porozna granica dovodi do nastanka aktivne crne berze za švercovanu robu široke potrošnje i krivotvorene proizvode.¹⁵

Slično tome, i u Crnoj Gori postoji problem popularnosti gotovine koja podstiče nezakonitu trgovinu. Široko rasprostranjena upotreba gotovog novca, naročito za veće transakcije u privredi, otežava otkrivanje pranja novca, a sličan efekat ima i neadekvatno procesuiranje privrednog kriminala. Crna Gora kao valutu koristi evro ali nije članica Evrozone, što znači da ne utiče na sopstvenu monetarnu politiku a stoga može biti podložnija pranju novca.¹⁶

U Bosni i Hercegovini, čija privreda je takođe zasnovana na gotovini, Distrikt Brčko je prepoznat kao mesto gde je najrazličitija krivotvorena roba dostupna na slobodnom tržištu, navodi Ivan Matić,

¹⁵ Saopštenje FATF-a, 23. februar 2018, <https://www.knowyourcountry.com/serbia1111>

¹⁶ Analiza pranja novca Stejt departmenta SAD (INCSR), <https://www.knowyourcountry.com/montenegro1111>

koordinator interne Radne grupe za carine u grupi PETOŠEVIĆ - mreži advokatskih kancelarija za zaštitu prava intelektualne svojine specijalizovanih za Istočnu Evropu. Kao i u Srbiji, novac stečen izvršenjem krivičnih dela često se pere kroz nepokretnosti. Političko okruženje i složena državna struktura postavljaju značajne prepreke pred privredni razvoj i strane direktne investicije. Pravosuđe je slabo a brojne ključne privredne reforme su zaustavljene. Posledica toga, prema nalazima izveštaja *Doing Business* Svetske banke, Bosna i Hercegovina ima najmanje konkurentnu privredu od svih zemalja jugoistočne Evrope.

Kategorija 3: Transparentnost i trgovina

Komponente ove kategorije su kvalitet elektronskog praćenja pošiljaka (*tracking and tracing*), usvajanje Aneksa D Revidirane Konvencije iz Kjota o standardizaciji carinskih postupaka u carinskim skladištima i slobodnim zonama, stepen praćenja i nadzora u slobodnim zonama i izveštavanje država i razmena informacija između njih radi suzbijanja nezakonite trgovine.

Srbija je najgore plasirana od sve ove tri države u kategoriji trgovine i transparentnosti, a istovremeno je i najgore ocenjena u čitavom regionu, mada Crna Gora nije dobila značajno bolju ocenu. Nijedna od ove tri zemlje nije pristupila bilo kom delu Aneksa D Revidirane Konvencije iz Kjota,¹⁷ iako ih to samo po sebi ne čini nužno jedinstvenim u Evropi ili šire – od svih evropskih država, samo Ukrajina je pristupila ovom Aneksu bez ograničenja, a isto je učinilo samo pet zemalja od ukupno 84 obuhvaćenih ovim Indeksom. Iako je Srbija bolje ocenjena u pogledu usluga praćenja pošiljaka, po čemu je na 53. mestu na nivou celog indeksa, rangirana je lošije od druge dve države kada je reč o upravljanju slobodnim zonama, što predstavlja merilo percepcije stručnjaka o stepenu nadzora i kontrole koju država vrši nad svojim slobodnim trgovinskim zonama.

Ocene za transparentnost i trgovinu: Srbija, Crna Gora i Bosna i Hercegovina

Bosne i Hercegovina je ocenjena bolje od druge dve zemlje kada je reč o međunarodnom izveštavanju o trgovini ljudima. Ovim pokazateljem se meri ispunjenost minimalnih standarda koje postavlja Zakon o zaštiti žrtava trgovine ljudima (*Trafficking Victims Protection Act, TWPA*) koji je 2000. godine usvojio Kongres SAD radi suzbijanja trgovine ljudima širom sveta i unutar SAD.¹⁸ Smatra se da je Bosna i Hercegovina u potpunosti ispunila minimalne standarde za eliminaciju trgovine ljudima, odnosno zabranu i kažnjavanje najtežih oblika trgovine ljudima i trajno sprovođenje aktivnosti radi eliminacije najtežih oblika trgovine ljudima. Vlada Bosne i Hercegovine je značajno smanjila broj uslovnih kazni izrečenih za ova dela i pooštrila kaznenu politiku za lica osuđena za trgovinu ljudima. Ova država takođe proaktivno radi na identifikaciji mogućih žrtava, njihovoj registraciji i upućivanju nevladinim organizacijama (NVO). Ni Srbija niti Crna Gora ne ispunjavaju navedene minimalne standarde u potpunosti, mada, prema navodima, ulažu značajne napore da to učine.

Nijedna od ove tri države nije naročito transparentna u pogledu izveštavanja o trgovini narkoticima i povredama prava intelektualne svojine, što se meri kroz preostala dva potpokazatelja koji su sastavni

¹⁷ Aneks D se sastoji od dva poglavlja, a države imaju mogućnost da ratifikuju ili oba ili samo jedan, kao i da ograniče primenu pojedinih odredbi.

¹⁸ <https://www.state.gov/j/tip/laws/>

deo pokazatelja međunarodnog izveštavanja, iako i ovde postoje razlike. Statistički podaci se ne objavljuju redovno na zvaničnim internet stranicama državnih organa Bosne i Hercegovine i Crne Gore, mada se podaci o zaplenjenim narkoticima dostavljaju UNODC-u koji ih objavljuje zajedno sa podacima iz drugih država u svom Godišnjem izveštaju o narkoticima. U Srbiji, Služba za prevenciju narkomanije i suzbijanje krijumčarenja narkotika ulaže napore za unapređenje centralizovanog i standardizovanog sistema za vođenje evidencije i prikupljanje statističkih podataka iz svoje nadležnosti.¹⁹

U ovoj oblasti postoji značajan prostor za poboljšanja. Mada državni organi ne objavljuju redovno podatke o povredama prava intelektualne svojine i trgovini narkoticima, pojedinačne zaplene se objavljuju u saopštenjima za medije (to je svakako slučaj u Srbiji i kada je reč o povredama prava intelektualne svojine) i, kao što je napred već navedeno, podaci se dostavljaju UNODC-u radi objavljivanja u njegovom godišnjem izveštaju. Neposredno pružanje detaljnih podataka predstavljalo bi značajan korak u dobrom pravcu.

¹⁹ Ministarstvo unutrašnjih poslova, Uprava policije.
tinyurl.com/ybg8ugu4&sa=D&source=hangouts&ust=1529032390410000&usg=AFQjCNFEG_fpvmUINXk5Fq3U0XliHntd0A

Kategorija 4: Carinsko okruženje

Ova kategorija se sastoji od pet pokazatelja: procenat pošiljaka koje carinska služba fizički pregleda, vreme potrebno za carinski pregled i carinjenje, stepen automatizacije postupaka na granici, prisustvo programa za dodelu statusa ovlašćenog privrednog subjekta i prisustvo carinskih evidencionih sistema.

Srbija je u ovoj oblasti ostvarila najbolju ocenu (i nalazi se na 48. mestu), dok je Crna Gora na 67. a Bosna i Hercegovina na začelju, odnosno 76. mestu. U sve tri države automatizacija je na sličnom nivou razvoja i sve su dobile polovinu mogućeg broja bodova. Bosna i Hercegovina bi mogla da poboljša svoj rezultat kroz primenu preporuka Organizacije za ekonomsku saradnju i razvoj (*Organisation for Economic Co-operation and Development, OECD*), kojima se između ostalog sugeriše potpuno uvođenje automatizovane procedure za procenu rizika, obezbeđenje neprekidne dostupnosti automatizovanog carinjenja i unapređenje kvaliteta telekomunikacija i informatičke podrške za automatizaciju procesa na granicama. Preporuke za Crnu Goru su da unapredi kapacitet informatičkih sistema radi elektronske razmene podataka i obezbedi neprekidnu dostupnost automatizovanog carinjenja. Poslednja od ovih sugestija je istovremeno i glavna preporuka za Srbiju.²⁰

Ocene za carinsko okruženje: Srbija, Crna Gora i Bosna i Hercegovina

Programi za dodelu statusa ovlašćenog privrednog subjekta (OPS), čije postojanje je još jedan pokazatelj u ovoj kategoriji, omogućavaju kvalifikovanim privrednim društvima da uživaju preferencijalni status u carinjenju pod uslovom da su pozitivno ocenjena prilikom ispitivanja integriteta svojih lanaca snabdevanja i ako njihovi rukovodioci nisu osuđivani; od zemlje do zemlje mogu postojati i drugi kriterijumi. Ovakav program nije na snazi u Bosni i Hercegovini (mada postoji pravni osnov za njegovo uvođenje), dok je ovaj sistem u razvoju u Crnoj Gori ali još uvek nije praktično primenjen. U Srbiji postoji potpuno funkcionalan program usklađen sa zahtevima Saveta za carinsku saradnju (SCC) kroz koji strane međusobno priznaju status OPS.²¹

Carinski evidencioni sistemi omogućavaju vlasnicima žigova, autorskih prava i patenata da registruju svoju intelektualnu svojinu kod domaće uprave carina. Ovaj sistem omogućava carinicima da presretnu pošiljke kojima se povređuju registrovana prava intelektualne svojine bez posebnog zahteva vlasnika tih prava. Srbija je i ovde najbolje ocenjena od sve tri države. Prema Ivanu Matiću,

²⁰ OECD Trade Facilitation Indicators [Pokazatelji OECD-a za pojednostavljenje trgovine], Country Analysis [Analiza stanja po zemljama], <http://www.oecd.org/trade/facilitation/indicators.htm>

²¹ <http://www.wcoomd.org/-/media/wco/public/global/pdf/topics/facilitation/instruments-and-tools/tools/safe-package/aeo-compendium.pdf?la=en>

carinici u Srbiji bave se pitanjima intelektualne svojine još od 2003. godine; a posebno Odeljenje za zaštitu intelektualne svojine formirano je 2004. i beleži značajne rezultate.²² Obe druge države imaju carinske evidencione sisteme, ali su oni ocenjeni kao manje efikasni. U Bosni i Hercegovini postoji problem nedovoljne saradnje između različitih institucija, jer je nadležnost za zaštitu intelektualne svojine podeljena između carine i drugih organa za sprovođenje zakona. U Crnoj Gori problem predstavlja nedostatak carinika i obuke.

Carinski evidencioni sistemi u Srbiji i Crnoj Gori funkcionišu slično kao u EU u skladu sa Uredbom 608/2013.²³ U oba slučaja potrebno je uz zahtev za zaštitu prava intelektualne svojine dostaviti detaljne informacije o originalnoj robi, a rok za sprovođenje mera po takvom zahtevu je godinu dana (uz rok za obnovu od 30 dana pre isteka u Crnoj Gori i Srbiji). U Bosni i Hercegovini je na snazi drugačiji sistem, u okviru koga vlasnik prava intelektualne svojine mora da dostavi overenu izjavu o snošenju svih troškova koja važi dve godine. Sve tri države primenjuju pojednostavljene postupke na zadržavanje robe u tranzitu, ali u Bosni i Hercegovini tržišna inspekcija nije nadležna za praćenje stanja na unutrašnjem tržištu.

Crna Gora je u martu 2018. godine pristupila bazi podataka *TMview* koju vodi Zavod za intelektualnu svojinu Evropske unije (*European Union Intellectual Property Office, EUIPO*) i koja omogućava besplatan pristup podacima o preko 48,4 miliona žigova; Bosna i Hercegovina i Srbija su ovoj bazi pristupile još 2015. godine. Zaključno sa majem 2018, za Crnu Goru je registrovano preko 15.000 žigova, za Bosnu i Hercegovinu preko 24.000, a za Srbiju preko 52.000.²⁴

²² <http://www.carina.rs/lat/PoslovnaZajednica/Stranice/MereZaZastituPravaIntelektualneSvojine.aspx>

²³ <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A32013R0608>

²⁴ *TMview*, <https://www.tmdn.org/tmview/welcome>

Zaključak

Očigledno je da postoje široke oblasti u kojima sve tri posmatrane države mogu da ostvare napredak, kao i one u kojima su suočene sa naročitim izazovima. Jedan takav izazov koji je zajednički za sve tri zemlje jeste borba protiv korupcije, problema koji negativno utiče na brojne zemlje Azije i pacifičkog regiona, Amerike, Bliskog istoka i Afrike. Još jedan zajednički nedostatak je odsustvo transparentnosti u pogledu zaplena narkotika i povreda prava intelektualne svojine. Od pomoći bi mogli biti i jačanje državnih institucija i bolja saradnja između državnih organa. U slučaju Bosne i Hercegovine, preduslov za to bi morala biti bolja kooperacija između brojnih državnih tela na različitim nivoima vlasti entiteta koji čine ovu državu.

Geografski položaj sve ove tri zemlje, koje se nalaze na pragu EU (i teže članstvu u njoj), kao i istorija sukoba u regionu, čine terorizam značajnom pretnjom. Ova pojava je blisko povezana sa najrazličitijim vrstama nezakonite trgovine, uključujući krijumčarenje oružja i pranje novca. Iako je Balkanska ruta navodno zatvorena nakon što je EU 2016. godine sklopila sporazum sa Turskom, kasnije je otvoren novi put kroz Bosnu i Hercegovinu i došlo je do značajnog povećanja broja migranata koji ga koriste, što trgovcima ljudima pruža mogućnosti za nezakonite radnje i daje im priliku da ih prikriju.²⁵

Pa ipak, javljaju se ohrabrujući znaci da sve tri ove zemlje intenziviraju aktivnosti na suzbijanju nezakonite trgovine. Bosna i Hercegovina je ostvarila značajan napredak na unapređenju okvira za sprečavanje pranja novca i finansiranja terorizma, dok je Srbija usvojila Akcioni plan za saradnju sa FATF-om i njegovim regionalnim pandanom MONEYVAL-om u cilju unapređenja strukture za sprečavanje pranja novca i finansiranja terorizma i otklanjanje njenih tehničkih nedostataka. Bosna i Hercegovina takođe uspešno preduzima napore u borbi protiv trgovine ljudima, iako je nova migrantska ruta opisana u prethodnom pasusu značajno opteretila njene resurse. Međunarodna priroda nezakonite trgovine čini prekograničnu saradnju neophodnom, te tako institucionalne reforme u Srbiji i nedavno održani pregovori ove zemlje sa Crnom Gorom o zajedničkom suzbijanju organizovanog kriminala predstavljaju razlog za optimizam. Treba se nadati da će sve ove tri države (kao i čitav svet) biti u stanju da nastave rad na rešavanju ovog globalnog problema.

²⁵ Zaključno sa krajem aprila 2018, u Bosnu i Hercegovinu je ušlo preko 1.800 migranata, preko dvostruko više nego tokom cele prethodne godine. Tokom tog meseca je sprovedena zajednička operacija policija Bosne i Hercegovine i Hrvatske koja je dovela do hapšenja 20 lica osumnjičenih za trgovinu ljudima. Videti *The Irish Times*, 29. april 2018, <https://www.irishtimes.com/news/world/europe/bosnia-struggles-to-cope-with-migrants-as-balkan-route-takes-a-new-turn-1.3478200>

Metodologija Indeksa

Globalnim indeksom okruženja za nezakonitu trgovinu ocenjuje se mera u kojoj jedna država omogućava nezakonitu trgovinu, i to kako svojim postupanjem tako i odsustvom mera. Na osnovu rezultata analize obimne dokumentacije i informacija koje je dostavio panel stručnjaka za nezakonitu trgovinu, Indeks smo konstruisali prema četiri glavne kategorije, od kojih svaka sadrži između četiri i sedam pokazatelja. Te kategorije su:

- Državne politike, kojom se meri postojanje sveobuhvatnih propisa usmerenih protiv nezakonite trgovine. Ova kategorija usredsređuje se na nadležnosti koje se zakonima daju relevantnim akterima i u okviru nje se razmatraju zaštita prava intelektualne svojine, računarska bezbednost i zakoni o sprečavanju pranja novca.
- Transparentnost i trgovina, kojom se meri odgovornost države prema javnosti u pogledu napora za sprečavanje nezakonite trgovine. U ovu kategoriju spadaju i najbolje prakse regulisanja trgovine.
- Ponuda i tražnja, u okviru koje se razmatraju institucionalni i ekonomski činioци koji mogu da ograniče ili pospeše tokove nezakonite trgovine.
- Carinsko okruženje, kojim se meri delotvornost carinskih organa u ostvarivanju njihovog dvostrukog cilja: omogućavanja legitimne i istovremenog sprečavanja nezakonite trgovine.

Indeks smo konstruisali uz konsultacije sa savetodavnim panelom stručnjaka u sledećem sastavu:

- **Hulio Baćo Teraćino** (Julio Bacio Terracino) – zamenik načelnika Odeljenja za integritet javnog sektora pri Direktoratu za javnu upravu OECD-a
- **Majkl Livaj** (Michael Levi) – profesor kriminologije na Univerzitetu u Kardifu (Velika Britanija)
- **Džon M. Selar** (John M. Sellar) – nezavisni konsultant za pitanja sprečavanja šverca, prevara i organizovanog kriminala

Indeks je usklađen sa smernicama o nezakonitoj trgovini Radne grupe OECD-a za sprečavanje nezakonite trgovine (TF-CIT).¹ Prema definiciji OECD-a, nezakonita trgovina je „nedozvoljeno i nezakonito trgovanje narkoticima, oružjem, licima, opasnim otpadom, prirodnim resursima, krivotvorenom robom široke potrošnje i divljim životinjama“. Primeri navedeni u ovim smernicama prevazilaze okvire pojedinačnih privrednih grana i geografske granice i obuhvataju negativni uticaj nezakonite trgovine na zdravlje, životnu sredinu, ranjivost grupa ljudi, terorizam i državnu upravu.

Odabir zemalja

Odabrali smo 84 zemlje koje čine reprezentativni uzorak država uključenih u globalne lance snabdevanja, sa posebnim osvrtom na tokove nezakonite trgovine. Odabrane države čine 95% globalnog BDP-a i 95% tokova trgovine. Pri izboru zemalja smo se postarali da obuhvatimo sve regione i sve nivoe razvoja. Regioni su prvenstveno razvrstani u skladu sa grupama zemalja i korisnika kredita Svetske banke za 2018. godinu.²

¹ <http://www.oecd.org/gov/risk/oecdtaskforceoncounteringillicittrade.htm>

² <https://datahelpdesk.worldbank.org/knowledgebase/articles/906519-world-bank-country-and-lending-groups>

Pokazatelji po vrstama

Indeks čini 14 kvantitativnih i šest kvalitativnih pokazatelja. Postoje četiri šire kategorije pokazatelja:

- **Ocene koje EIU dodjeljuje pojedinačnim državama.** Naši analitičari zaduženi za svaku državu su iskusni ekonomisti koji redovno prate poslovno okruženje i rizik poslovanja u odabranoj zemlji. Analitičari dodjeljuju ocene na osnovu odgovora na skup konkretnih pitanja za svaku temu, što osigurava uporedivost svih 84 zemalja.
- **Ocene koje dodjeljuju međunarodne institucije.** Značajno se oslanjamo na postojeće indekse i analize uglednih međunarodnih izvora, poput Indeksa logističkog učinka Svetske banke i Trgovinskih pokazatelja OECD-a.
- **Ocene za ratifikaciju međunarodnih instrumenata i učešće u trgovinskim uslugama,** poput međunarodnih konvencija koje se odnose na nezakonitu trgovinu i učestvovanja u programima kao što je „ovlašćeni privredni subjekt“ (tzv. programi *trusted trade*).
- **Ankete među ekspertima.** Deset pokazatelja ocenjuje se na osnovu kvalitativnog dokumentarnog istraživanja i intervjua sa domaćim ekspertima za nezakonitu trgovinu u svakoj državi.

Normalizacija pokazatelja

Da bismo mogli da poredimo podatke od zemlje do zemlje – kao i radi izrade zbirnih ocena za svaku zemlju – tim projekta je normalizovao prikupljene podatke na skali od nula do 100 korišćenjem obračuna uz primenu kriterijuma *min* i *max*. Iako su i vrednost ocena i rangiranje relativni, ocene nose veće pondere u apsolutnom smislu jer se njima bolje odražava raspodela stvarnih ishoda.

Drugi pokazatelji su normalizovani na skale od dva, tri ili četiri elementa. Primera radi, pokazatelj „4.5. Carinski evidencioni sistem“ normalizovan je tako da su države bez takvog sistema dobile ocenu 0, države sa delimično funkcionalnim sistemom ocenu 50, a države sa potpuno delotvornim sistemom ocenu 100.

Mada korišćenje normalizovanih vrednosti (odnosno ocena na skali od 0 do 100) omogućava neposrednu uporedivost sa drugim normalizovanim ocenama pokazatelja iz Globalnog indeksa za 2018, ne možemo neposredno da uporedimo učinak država iz Indeksa APAC za 2016, i to zato što se (a) normalizovane ocene menjaju na osnovu učinka drugih država iz uzorka, i (b) izmenili su se pojedini okviri za ocenjivanje i izvori podataka.

Pokazatelji

Naš istraživački tim je prikupio podatke za ovaj Indeks od decembra 2017. do februara 2018. godine. Pored ocena koje je dodelio *The Economist Intelligence Unit*, za Indeks su korišćeni i javno dostupni podaci međunarodnih organizacija i informacije dobijene kvalitativnom analizom na osnovu dokumentarnog istraživanja i intervju sa domaćim ekspertima u svakoj državi.

POKAZATELJI	JEDINICA	IZVOR	OPIS	PONDER ³
1. Državne politike				35%
1.1. Ratifikovanost sporazuma o nezakonitoj trgovini	Broj konvencija (od ukupno 14)	Razni izvori	Mera u kojoj je država zaključila 14 različitih međunarodnih konvencija o nezakonitoj trgovini	12%
1.2. Usklađenost sa standardima FATF-a	Ocena od 0 do 10	Indeks sprečavanja pranja novca Bazelskog instituta za upravljanje	Mera u kojoj je država uključena u međunarodnu saradnju o pranju novca i drugim krivičnim pitanjima, na osnovu ocena FATF-a i analize Bazelskog instituta za upravljanje	8%
1.3. Zaštita intelektualne svojine	Ocena od 1 do 5	Ocena poslovnog okruženja /Izveštaj o rizicima EIU	Mera u kojoj se sprovode visoki standardi uspostavljeni sveobuhvatnim propisima o intelektualnoj svojini (Napomena: za 18 zemalja kao posredni pokazatelj koristi se Zaštita prava intelektualne svojine iz Izveštaja o rizicima EIU)	12%
1.4. Korupcija	Ocena od 1 do 5	Izveštaj o rizicima EIU	Stepen korupcije među državnim službenicima	28%
1.5. Tehnike sprovođenja zakona	Ocena od 0 do 3	Posebno izrađena ocena EIU	Mera u kojoj su usvojeni posebni zakoni kojima se državnim organima daju ovlašćenja za korišćenje posebnih dokaznih mera u skladu sa smemicama UNTOC-a i UNCAC-a, odnosno kontrolisane isporuke, tajni nadzor komunikacije elektronskim i drugim putem i prikriveni islednici	14%
1.6. Saradnja između državnih organa	Ocena od 0 do 2	Posebno izrađena ocena EIU	Mera u kojoj organi za sprovođenja zakona i carinski organi saraduju na suzbijanju nezakonite trgovine	14%
1.7. Spremnost u pogledu računarske bezbednosti ⁴	Ocena od 0 do 1	Međunarodna telekomunikacijska unija (ITU)	Mera u kojoj su vlade opredeljene za obezbeđenje računarske bezbednosti u pet glavni oblasti: pravo, tehnika, organizacija, izgradnja kapaciteta i saradnja	12%
2. Ponuda i tražnja				20%
2.1. Opterećenje porezima i doprinosima	Ocena od 2 do 10	EIU/Uprava za socijalno osiguranje SAD	Stopa poreza na dobit i doprinosa pravnih lica za socijalno i zdravstveno osiguranje.	10%
2.2. Kvalitet državnih institucija	Ocena od 1 do 5	Ocena poslovnog okruženja /Izveštaj o rizicima EIU	Delotvornost državnih institucija jedne zemlje (Napomena: za 18 zemalja kao posredni pokazatelj koristi se Zaštita prava intelektualne svojine iz Izveštaja o rizicima EIU)	40%
2.3. Propisi kojima se uređuje tržište rada	Ocena od 1 do 5	Ocena poslovnog okruženja /Izveštaj o rizicima EIU	Naše ocene o restriktivnosti propisa o tržištu rada kreću se od 1 do 5 u skladu sa ograničenjima za zapošljavanje i otpuštanje radnika, pri čemu 1 predstavlja „veoma visoku“ a 5 „veoma nisku“ restriktivnost. (Napomena: za 18 zemalja kao posredni pokazatelj koristi se Zaštita prava intelektualne svojine iz Izveštaja o rizicima EIU)	15%

³ Ponderi za svaku kategoriju predstavljaju učešće te kategorije u Indeksu u celini. Ponderi za svaki pokazatelj predstavljaju učešće tog pokazatelja u kategoriji u celini.

⁴ ITU ne ocenjuje Hong Kong niti Tajvan. Hong Kong stoga deli ocenu Kine. Tajvanu je dodeljen prosek ocena četiri razvijene azijske privrede, i to Hong Konga, Japana, Singapura i Južne Koreje.

2.4. Percepcija organizovanog kriminala ⁵	Ocena od 0 do 7	Svetski ekonomski forum (WEF)/EIU	Percepcija stepena troškova koje organizovani kriminal (mafijaško reketiranje, iznuda) stvara privrednicima.	35%
3. Transparentnost i trgovina				20%
3.1. Usluge elektronskog praćenja pošiljaka (<i>track and trace</i>) ⁶	Ocena od 0 do 5	Indeks logističkog učinka Svetske banke (LPI)	Mogućnost elektronskog praćenja pošiljaka	35%
3.2. Usvojenost Aneksa D Revidirane Konvencije iz Kjota	Ocena od 0 do 4	Svetska carinska organizacija	Usvojenost Aneksa D Revidirane Konvencije iz Kjota	25%
3.3. Upravljanje slobodnim zonama	Ocena od 0 do 2	Posebno izrađena ocena EIU	Mera u kojoj su države osnovale carinarnice i odobrile inspekciju robe u tranzitu u svim slobodnim zonama	25%
3.4. Međunarodno izveštavanje	Ocena od 0 do 6	Posebno izrađena ocena EIU	Mera u kojoj vlada izveštava o svojim naporima usmerenim na suzbijanje trgovine ljudima, povreda prava intelektualne svojine i trgovine narkoticima	15%
4. Carinsko okruženje				25%
4.1. Step en fizički pregledanih pošiljaka ⁷	% pošiljaka	Indeks logističkog učinka (LPI) Svetske banke	Procenat fizički pregledanih pošiljaka	10%
4.2. Carinjenje i carinski pregled	Broj sati	Indeks <i>Doing Business</i> Svetske banke	Prosečan broj sati potrebnih za carinjenje i carinski pregled	10%
4.3. Automatizacija ⁸	Ocena od 0 do 2	Trgovinski pokazatelji OECD-a	Ocena elektronske razmene podataka, automatizovanih postupaka na granici i primene upravljanja rizikom.	32%
4.4. Programi za dodelu statusa ovlašćenog privrednog subjekta	Ocena od 0 do 2	Svetska carinska organizacija	Ocena postojanja funkcionalnih ili planiranih programa za dodelu statusa ovlašćenog privrednog subjekta.	28%
4.5. Carinski evidencioni sistem	Ocena od 0 do 2	Posebno izrađena ocena EIU	Ocena postojanja i delotvornosti carinskih evidencionih sistema.	20%

⁵ WEF ne ocenjuje pet zemalja obuhvaćenih Indeksom, i to Belorusiju, Belize, Irak, Libiju i Mijanmar. Za ove zemlje, analitičari EIU primenili su okvir za ocenjivanje WEF-a i dodelili posebno izrađenu ocenu.

⁶ Indeksom LPI Svetske banke ne ocenjuju se usluge praćenja pošiljaka u Belizeu. Ovoj državi smo dodelili prosek ocena za Kostariku, Gvatemalu i Panamu.

⁷ Indeksom LPI Svetske banke ne ocenjuje se stepen fizičke pregledanosti pošiljaka u Jermeniji i Belizeu. Jermeniji smo dodelili prosek ocena država ZND-a na nižem srednjem stepenu razvoja (Gruzija, Kirgistan, Moldavija, Ukrajina i Uzbekistan). Belizeu smo dodelili prosek ocena za Kostariku, Gvatemalu i Panamu.

⁸ Trgovinskim pokazateljima OECD-a se ne ocenjuju Irak i Libija. Ovim državama smo dodelili najniže ocene dobijene istraživanjem.

Pokrovitelji i saradnici projekta TRACIT

Više kompanija i relevantnih organizacija nam je pomoglo da izradimo ovaj Indeks tako što su bili pokrovitelji našeg istraživanja i saradnje sa EIU-om.

- AmCham Costa Rica
- Association of Industries of the Dominican Republic (AIRD)
- Authentix
- Brand Protection Group (Brazil)
- British American Tobacco
- Business Council for International Understanding
- Coca Cola Serbia Montenegro
- Crime Stoppers International
- Diageo
- Eurocham Myanmar
- IdeasMatter
- Japan Tobacco International
- Marazzi and Associati
- Naftna industrija Srbije (NIS)
- NationalPetrochemicalIndustrial Company (Saudi Arabia)
- Pernod Ricard
- Philip Morris International
- Programme for the Endorsement of Forest Certification (PEFC)
- Procter & Gamble
- Richemont
- Unilever
- Universal Music

**The
Economist**

**INTELLIGENCE
UNIT**

LONDON

20 Cabot Square
London
E14 4QW
United Kingdom
Tel: (44.20) 7576 8000
Fax: (44.20) 7576 8500
E-mail: london@eiu.com

NJUJORK

750 Third Avenue
5th Floor
New York, NY 10017, US
Tel: (1.212) 554 0600
Fax: (1.212) 586 0248
E-mail: newyork@eiu.com

HONG KONG

1301 Cityplaza Four
12 Taikoo Wan Rd
Taikoo Shing
Hong Kong
Tel: (852) 2585 3888
Fax: (852) 2802 7638
E-mail: hongkong@eiu.com

SINGAPUR

8 Cross Street
#23-01 Manulife Tower
Singapore 048424
Tel: (65) 6534 5177
Fax: (65) 6428 2630
E-mail: singapore@eiu.com

ŽENEVA

Rue de l'Athénée 32
1206 Geneva Switzerland
Tel: (41) 22 566 2470
Fax: (41) 22 346 9347
E-mail: geneva@eiu.com

Iako su učinjeni svi napori da se utvrdi tačnost ovih informacija, ni *The Economist Intelligence Unit Ltd.* niti naručilac ovog izveštaja nisu u stanju da prihvate pravnu ili materijalnu odgovornost za korišćenje ovog izveštaja ili bilo kojih informacija, stavova i zaključaka navedenih u njemu od strane bilo kog lica.